

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82.091

Васильчук М. М.

Коломийський навчально-науковий інститут

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ЛІТЕРАТУРНЕ ГУЦУЛОФІЛЬСТВО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОЕЗІЇ МИКОЛИ УСТІЯНОВИЧА

У статті розглянуто «гуцульські» аспекти поетичної творчості українського письменника Миколи Устияновича (1811–1885 рр.). З'ясовується його внесок у творення в українській літературі XIX ст. міфу про Гуцульщину. Ідеться про сприйняття Гуцульщини як особливого культурно-історичного та фольклорно-етнографічного феномена. Звертається увага на контактний вплив польського літературного середовища. Наголошується на символіці та посланництві його поезії на гірську тематику.

Ключові слова: гори, гуцули, опришки, вівці, ватра, горілка, поезія, поема, драма, пісня, музика, переклад, Карпати, Бескиди, Верховина.

Постановка проблеми. Гуцульщина як культурно-історичний і фольклорно-етнографічний феномен набула популярності в XIX ст. завдяки спільній праці романтично налаштованих етнографів, фольклористів, письменників. Особливо цьому сприяла поетична творчість цілої низки українських авторів, які зуміли створити невеликі за обсягом, але яскраві за своєю символікою твори. У поширенні й популяризації «гуцульського бренду» ці твори зробили не менше, аніж копітка праця фольклористів та етнографів. Ідеться передусім про творчість Юрія Федьковича, Луки Данкевича, Миколи Устияновича, Миколи Туліки. Назріла потреба вивчити «гуцульські» аспекти творчості згаданих авторів. У цій статті ми звертаємо увагу безпосередньо на літературне гуцулофільство у творчості Миколи Устияновича.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти, дотичні до проблематики цієї статті, українські літературознавці розглядали в різний час. Так, Р. Кирчів (1961 р.) цікавився історією українських перекладів і переробок творів Юзефа Коженювського [1] (зокрема й виконаних Миколою Устияновичем), Ф. Погребенник (1991 р.) [3] досліджував побутування на українському ґрунті популярних пісенних текстів, зокрема й творів Юзефа Коженювського.

М. Шалата (1986 р.) віднайшов і опублікував утрачену поему Миколи Устияновича «Путь на полонину» [9]. В. Полек (1993 р.) та І. Сеньків (1995 р.) у своїх працях [4; 5] подали біобібліографічні довідки про Миколу Устияновича як поета й перекладача.

Постановка завдання. Попри наявність публікацій про поетичну творчість Миколи Устияновича, дотепер не було спеціального дослідження, у якому б розглядалася творчість цього автора крізь призму її ролі у творенні міфу про Гуцульщину як про культурно-історичний і фольклорно-етнографічний феномен. Наше завдання в цій статті – розглянути, як з'явилося й у чому полягало літературне гуцулофільство Миколи Устияновича.

Виклад основного матеріалу. Пік зацікавлення Карпатами в Миколи Устияновича припав на кінець 1840-х – початок 1850-х рр. У цей час Устиянович написав прозові твори на карпатську тематику («Мість верховинця», «Страсний четвер», «Ніч на Бержаві»), а також твори поетичні: поему «Путь на полонину», баладу «Проклятство матери». Справжню ж славу Устиянович здобув віршами «Верховинець» і «Піснь опришків», які перетворилися на поетичну візитівку гірського краю.

Найповніше історію обох віршів-пісень дослідив Федір Погребенник [3, с. 105–118]. Він від-

значав таке: «Найбільшу популярність принесли М. Устияновичу вірші «Верховинець» («Верховино, світку ти наш!») і «Піснь опришків» («Гей, браття опришки! Долийте горілки...»), що стали народними піснями, набули широкого розголосу по всій українській землі, особливо в її західному регіоні» [3, с. 106].

Обидва твори своєю появою завдячують творчості польського письменника Юзефа Коженювського (1797–1863 рр.). У статті «Взаємини польської й української літератур» (1894 р.) Іван Франко писав: «У Галичині польський вплив на розвиток руської літератури був ще більшим, можна твердити, що й досі є визначальним. Сміливо можна сказати, що якби не було збірки пісень Вацлава з Олеська, то не було б і воскресителів народної літератури в Галичині: Шашкевича, Вагилевича, Головацького, Устияновича. Ці всі письменники добре володіли як польською, так і руською мовою, а Устиянович свій тужливий вірш на гробі Шашкевича написав спершу по-польськи» [8, с. 476]. Що ж до віршів «Верховинець» і «Піснь опришків», то все розпочалося з перекладу Устияновичем драматичного твору Коженювського «*Karasse Górale*» (відомого в різних перекладах як «Верховинці Бескидів», «Карпатські горяни», «Карпатські верховинці», «Верховинці», 1843 р.). Юзеф Коженювський тісно пов'язаний з Україною (народився в с. Смільне на Львівщині), навчався в Бродах, Чернівцях, Кременці; працював у Києві й Харкові, згодом – у Варшаві. Дослідник В. Полек про Коженювського писав: «Улітку 1830 й 1840 відпочивав і лікувався в Буркуті, в Жаб'ї (тепер Верховина), здається, зустрічався з удовою Антона Ревізорчука, борця проти несправедливості й беззаконня. На основі свідчень очевидців і народної творчості про А. Ревізорчука Коженювський написав драму «Карпатські верховинці» (1843 р.), що пізніше не раз перевидавалася польською мовою, в авторському перекладі друкувалася російською мовою в альманасі «Молодик» (Харків, 1843 р.; читав Т. Шевченко)» [4, с. 236]. Дослідник І. Сеньків уточнює, що Коженювський «у Жаб'ї йому написав відому драму з гуцульського життя «*Karasse Górale*» («Верховинці»), яка вперше з'явилася друком у Вільні в 1843 р.» [5, с. 434]. Саме цю драму першим переклав українською мовою Микола Устиянович. У його інтерпретації п'єси мала назву «Верховинці Бескидів. Драмат у трьох відділах. Через Йосифа Коженювського слобідний переклад з польського Николая Устияновича» [3, с. 107]. Про свою роботу над перекладом Устиянович писав у листі до Петра Далибора Головацького від 21 грудня 1848 р. На той

час Петро Головацький був співробітником газети «Зоря галицька» у Львові: «Посилаю Вам 2 відділи Корженювського Верховинців. Не знаю чи Вам си сподобає. От толкував-им так, як ми спіх і мої обстоятельства дозволили. <...> Аж будете уважати, же Вам тая латанина може ся придати – то будьте ласкаві мені такеж написати, аби виладив і III акт і післяв Вам як найскорше – а сли ніт – то дайте ми знати абим до чогось иншого міг ся взяти» [2, с. 325–236]. Про цей переклад Яків Головацький повідомляв Осипа Бодяньського в листі, написаному перед 15 квітня 1849 р.: «Устиянович переложив Верховинці (Карп. Гор.) Кореньовського, которое собираются наши Русине представить» [2, с. 416].

Як видно з назви тексту Устияновича, це «слобідний переклад», про це ж Устиянович свідчить у листі до Петра Головацького: «хотівим декуди підложити більше характеристики – але не знаю цим не попусав ще гірше» [2, с. 326]. Вірш «Верховинець» уміщений у першому акті твору, отже, він уже існував на час написання Устияновичем листа до Петра Головацького (21 грудня 1848 р.). Як відзначав літературознавець Ф. Погребенник, «переробка М. Устияновича не була надрукована. За кілька років після свого народження (драма написана 1840, опублікована 1843, уперше поставлена на сцені 1844) п'єси Ю. Коженювського була введена в українське культурне життя завдяки згаданій вище переробці <...>. Із 1864 р. вона почала виставлятися на галицькій сцені у вільному перекладі М. Устияновича» [3, с. 107].

Інші варіанти перекладів та їхню сценічну історію вивчали різні українські дослідники, зокрема Р. Кирчів [1, с. 107] і В. Полек [4, с. 236]. Торкалися вони й історії написання вірша «Верховинець». Так, Ф. Погребенник чітко відзначає: «На основі тексту пісні «*Czerwony płaszcz*», що вміщена в першому акті п'єси, М. Устиянович, зберігаючи ритміку оригіналу, окремі його ремінісценції, створив нову пісню «Верховинець». Вона увійшла в історію духовної культури нашого народу під назвою «Верховино, світку ти наш». Порівняння польського й українського текстів дає підстави твердити про оригінальність твору М. Устияновича, який на запозиченій основі вигаптував свій верховинський взір» [3, с. 107]. Таким чином, ця пісня має двох авторів – Коженювського й Устияновича. Погребенник порівнює оригінальний текст пісні Коженювського й текст, створений Устияновичем, і робить висновок: «Як легко читачеві збагнути, між піснею «Верховинець» і польським текстом велика відстань. Переробка М. Устияновича, маючи за основу текст

Ю. Коженювського, є, власне, оригінальним твором українського поета, глибшим і вагомим за змістом, ніж польське джерело» [3, с. 109].

Вірш Миколи Устияновича «Верховинець» приваблює читача проникненням у гірський світ, співіснування з яким місцевих мешканців є настільки органічним, що втрачається відчуття часових орієнтирів, а гірський рельєф не сприймається як перешкода. До нього звикли й просто не помічають, особливо коли думки парубка-легіня зайняті красою довкілля. Поет дає відчуття, що горяни тут – господарі, їм не потрібні рівнини, бо їм «полонина Поділе» [10, с. 189]. Тут панує абсолютно інший, відмінний від рівнинного, погляд на світ зі своїми цінностями, своєю мірою істинного. Для мешканців гір найціннішими є їхня свобода і їхній спосіб життя, зброя, якою вони здобувають мисливську здобич, боронять себе, а інколи й пускаються в опришківське ремесло: «Не вабит нас баришів лєсть, / Коби лиш порох та цівка» [10, с. 189]. Серед традиційних цінностей горян – духовні (Бог, честь) і матеріальні (вівці, сопілка). Вони люблять гори різної пори року, але особливо тішаться приходом весни, коли з-під криги прокидається Черемош, пробуджуються Карпати/Бескиди. Романтикою тут оповите випасання овець на полонинах, бо це вільне життя, не регламентоване ніким і нічим, хіба що традиціями й звичаями: «Свобідна там вода, огонь, / Довольно ліса й паші» [10, с. 189]. Свобода в горах цінується понад усе, вона є синонімом життя в Карпатах. Простежується свобода в способі господарювання й у непокороженості самої природи: «Там пан не клав ланцюхом меж, / Ворог не станув стопою» [10, с. 190]. Автор через низку предметів/символів гірського життя наводить читача на думку про характерні для Карпат звуки. Він згадує, що життя в горах супроводжують звучання трембіти й сопілки, тут можна почути голоси звірів і постріли. Загалом послання вірша прозоре: гори – це інший, відмінний від звичного, світ, там живуть особливі люди, якими можна захоплюватися. Тому-то цей вірш став піснею не лише для театральної вистави, а й швидко набув самостійного побутування. Навіть, як відзначають дослідники, «мотиви й ремінісценції пісні знайшли трансформацію в художніх і мистецьких творах, зокрема в новелі Марка Черемшини «Верховина», у романі російського радянського письменника М. Тевельова (1908–1962 рр.) «Верховино, світку ти наш...» та інших» (Ф. Погребенник) [3, с. 112]. Вірш отримав нове життя – трансформувався в пісню, коли його на музику поклав Микола Лисенко. Текст відійшов від оригіналу, набувши ще й народного пісенного варіанта. Завдяки цьому

пісня «Верховино, світку ти наш» стала символом Карпат на рівні загальнонаціональному.

Таким чином, Устиянович, живучи на Бойківщині, у своїй творчості вийшов за її межі, піднявся до рівня загальноверховинського, бо ж поняття Верховина – це «народна назва високогірної зони Українських Карпат. Являє собою вододільну область із невисокими зручними перевалами» [6, с. 307]. А верховинці – «назва українців, що живуть на обох схилах Карпат <...>, поділяються на три етнографічні групи: гуцулів, бойків, лемків» [6, с. 307].

Та все ж пісня з вистави про Гуцульщину передусім сприймалася як гуцульська. Недарма Федір Погребенник пише: «М. Устиянович із захопленням малює буйність вдачі гуцулів (виділення наше – М. В.), їхню волелюбність, безстрашність. Не дивно, що автор переробки вдається до певної ідеалізації минулого краю <...>. Це робилося свідомо, із метою піднести патріотичні почуття верховинців (виділення наше – М. В.), возвеличити їхнє волелюбство» [3, с. 109]. Отже, виходить, вірш стоїть над конкретикою етнографічного районування, говорячи про Карпати загалом, оскільки для опришків не було ні етнографічних меж (Гуцульщина, Бойківщина), ні адміністративних кордонів (Галичина, Закарпаття, Румунія, Угорщина, Словаччина).

Ще один вірш із драми Коженювського «Каграссе Górale», перекладений Миколою Устияновичем разом із текстом драми, має назву «Піснь опришків». Цей вірш у польському оригіналі й у перекладі Устияновича міститься в третьому акті п'єси. «М. Устиянович у цьому разі виступає не співавтором пісні, як це маємо в разі з трансформацією вірша «Верховино, світку ти наш», а її докладним і точним перекладачем. Про це свідчить зіставлення обох текстів. Щоправда, М. Устиянович у перекладі замінив німця («Не страшний нам німець» у польському тексті) на менш небезпечного мадяра («Не страшний нам маляр»)» [3, с. 114–115].

Вірш демонструє романтичні уявлення про опришківське ремесло. Тут маємо такі ключові поняття, як ватра, гра на сопілці. Це – символи первісного побуту людини, необжитого, не прив'язаного до сталого місця існування. Єдиною ознакою розради тут слугує горілка й гра на сопілці при ватрі. Коженювський, а за ним і Устиянович, передають відчуття сезонності опришківського заняття, яке перебуває в невід'ємному зв'язку з природою. Природа гір виступає співником опришківства. Вона має два стани: весняно-осінній і зимовий. Зима – час несприятливий, і опришок змушений переховуватися («Як сніги нас зрадять,

голови положим» [10, с. 190]), тоді як тепла пора року, коли багато зелені, стає справжньою спільницею для опришків («Безпечні ми, поки земля ще зелена / І листям вкривається ліс» [10, с. 190]).

Опришківство – це своєрідні жнива, збір урожаю, за який заплачено вже тим, що «чорні хлопці» перебувають поза законом, ризикують собою, витрачають свій спокій, здоров'я, життя. За це вони отримують право збирати дари, на які не працювали: «Барани з полонин дадут нам печені / <...> гроший достарчат вандрівців кишені» [10, с. 190].

У вірші втілене розуміння скороминущості опришківського успіху: «Веселімся, браття, доки ще можем, / Як довго нам жити дадут» [10, с. 191]. Опришківське ремесло вабило читача незвичністю поведінки й способу життя його учасників. Порівнюючи опришків із хижими птахами, які виходять за здобиччю вночі, тоді, коли звичайні звірі вже поринають у сон, автор (а за ним і перекладач) приваблює читача незвичністю поведінки опришків, її нерегламентованістю. Це – один із виявів свободи, не обмеженої людськими законами. Читач має змогу, завдячуючи художньому текстові, утекти в ілюзорний світ мрій, співвіднести себе з людьми, вільними від різноманітних забобонів і заборон.

Миколі Устияновичу належить поема «Путь на полонину». Тривалий час друкували лише уривки цього твору: «Чари» (1850 р.), «Дорога життя» (1859 р.), «Всхід сонця в горах» (1859 р.) [10, с. 226–230]. Це медитація на тему життя людини й потреби підноситися над буденщиною. Вірш «Чари» – розмова поета з читачем про таємниці успіху. Мовляв, часто чийсь здобутки приписують надприродним силам, чарам, хоча насправді все криється в працьовитості. У вірші «Дорога життя» поет проводить паралелі між життям людини й тяжкою дорогою через пустелю. І лиш у вірші «Всхід сонця в горах» Устиянович показує очікування появи сонця, яке в нього представлене як «Світа цар, госпожа всего створя» [10, с. 229]. Настає торжество природи, пов'язане з появою небесного світила.

Літературознавець Михайло Шалата 1986 р. відшукав повний текст поеми, що дало йому підстави стверджувати, що «вірш «Путь на полонину» писався в кінці 1840-х рр. <...> на початок 1850 р. поема була вже завершена. Отже, це перша оригінальна завершена поема нової української літератури на західноукраїнських землях» [9, с. 63]. Дослідник відзначає: «Вірш цікавий тим, що є одним із небагатьох в українській літера-

турі прямих відгомонів буржуазно-демократичної революції, що відбулася в низці країн Європи 1848–1849 рр. Символічну назву поеми треба розуміти як дорогу вгору, до світла» [9, с. 63]. Таким чином, поет скористався образом гір для того, щоб мати змогу сказати про потребу руху до вершин суспільного розвитку.

Гори в сюжеті балади Миколи Устияновича «Проклятво матери» (вперше опублікована 1853 р. в «Отечественному сборнику» [7, с. 295]) спочатку відіграють, здавалося б, другорядну роль: прихід весни спричинює потепління, коли «сніг почезне Бескида горами» [10, с. 247]. У центрі авторської уваги – розповідь про неслухняного сина Ореста, який, попри прохання сестри й матеріні заборони, не може втриматися, щоб не піти на Дністер купатися. І Карпати перетворюються на символ загрози. Вони (у спілці з ріками) спроможні насилати велику воду, про що мати, збагачена життєвим досвідом, нагадує синові: «Бач, як Бескиди насувають хмари, / Як смола чорні, ужасні мари; / Люнут потоки, загуде Бистриця, / Розложит сіти бліда топелиця» [10, с. 248]. Але якась невинна сила тягне Ореста до води, і тоді розпачливе материне «Богдай же-сь більше не вернув додому!» [10, с. 249] збігається з початком грози й великої повені (це сюжет, відомий зі світової літератури). Карпати вже перестають бути декорацією чи символом загрози, а перетворюються на дійову особу трагедії. Вони ніби стають материними спільниками, реалізуючи її прокляття. Поет дає опис зливи-хмаролому і його наслідку – повені. У боротьбі зі стихією Орест гине, намагаючись урятувати від великої води матір, яка його прокляла. Природа ніби спроможна підпорядковуватися сильним емоціям: таким чином, Карпати виступають на рівні містичного виконавця материнної волі. Тут Устиянович реалізував своє бачення суголосності людини й природи, надавши йому романтичної містичності з ознаками моралізаторства, що не має прямого вираження, а вгадується в підтексті балади.

Висновки і пропозиції. Микола Устиянович своєю творчістю зробив значний внесок у творення й поширення романтичного міфу про особливу привабливість Гуцульщини. Автор наголосив на атрибутах, які згодом стали ключовими маркерами гуцульського тексту української літератури: опришки, ніч, ватра, горілка. Він утверджував думку, що на теренах Карпат живуть вільні люди, здатні, завдяки своїй відвазі та певним обставинам, долати умовності суспільної поведінки, кидати виклик стихії й загарбникам-чужинцям.

Список літератури:

1. Кирчів Р. «Karpasce Górale» Ю. Коженювського в українських перекладах і переробках. Міжслов'янські літературні взаємини. Київ, 1961. Вип. другий. С. 91–112.
2. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49 / видав д-р Кирило Студинський. Львів, 1909. Част. II. 464 с.
3. Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня: нариси-дослідження. Київ: Музична Україна, 1991. 208 с.
4. Полек В. Біографічний словник Прикарпаття. Івано-Франківськ, 1993. Зош. 1–17. 272 с.
5. Сеньків І. Гуцульська спадщина: праці з життя і творчості гуцулів / передм. Д. Ватаманюка; післямова Ф. Погребенника. Чернівці; Верховина: Друк Арт, 2014. 512 с.
6. Український радянський енциклопедичний словник. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1966. Т. 1. 856 с.
7. Українські письменники. Біобібліографічний словник: у п'яти томах. Київ, 1963. Київ, 1963. Т. 3. 807 с.
8. Франко І. Додаткові томи до зібрання творів: у 50 т. / редкол.: М. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2008. Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1876–1895. 832 с.
9. Шалата М. Про поему М. Устияновича «Путь на полонину». Радянське літературознавство. 1986. № 4. С. 63–66.
10. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького. У Львові: Вид. т-ва «Просвіта»; з друк. Наукового товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1906. 624 с. (Руска писемність. III).

**ЛІТЕРАТУРНОЕ ГУЦУЛОФИЛЬСТВО СКВОЗЬ ПРИЗМУ
ПОЕЗИИ МЫКОЛЫ УСТЫЯНОВИЧА**

В статье рассматриваются «гуцульские» аспекты поэтического творчества украинского писателя Мыколы Устияновича (1811–1885 гг.). Устанавливается его вклад в формирование в украинской литературе XIX в. мифа о Гуцульщине. Речь идет о восприятии Гуцульщины как особенного культурно-исторического и фольклорно-этнографического феномена. Акцентируется внимание на контактном влиянии польской литературной среды. Рассматривается символика и пафос его поэзии о Карпатах.

Ключевые слова: горы, гуцулы, опрышки, овцы, костер, горилка, поэзия, поэма, драма, песня, музыка, перевод, Карпаты, Бескиды, Верховина.

**LITERARY HUTSULOFILSTVO THROUGH THE PRISM
OF POETRY OF MYKOLA USTYIANOVYCH**

The article deals with the “Hutsul” aspects of poetic creativity of the Ukrainian writer Mykola Ustyianovych (1811–1885). His contribution to creation in Ukrainian literature of the XIX century the myth of Hutsulshchyna as a special cultural-historical and folklore-ethnographic phenomenon is found out. Attention is paid to the sociable influence of Polish literary environment. It is emphasized on the symbolism and reference (i.e., pathos, messages) of his poetry on mountain theme.

Key words: mountains, hutsuls, opryshky, sheep, bonfire, vodka, poetry, poem, drama, song, music, translation, Carpathians, Beskids, Verkhovyna.